

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕОМ З 1960-1990 РР.¹

Колісник А.С. – аспірант кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії²

Правова охорона комп'ютерного програмного забезпечення постійно обговорюється протягом останніх 40 років як у нашій країні, так і за кордоном. Важливого змісту набули ідеї правового захисту програмного забезпечення ЕОМ, які були розроблені в СРСР. Вони можуть дати можливість створити ефективний та адекватний механізм правового захисту комп'ютерних програм, як у рамках існуючого законодавства стосовно інтелектуальної власності, так і в створенні нових актів, доповнених і зміні існуючих.

Термін «програмне забезпечення ЕОМ» використовується в цій статті як збиральний, що охоплює, по-перше, комп'ютерні програми, по-друге, алгоритми, що лежать в основі цих комп'ютерних програм.

Комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму) [1].

Протягом десятиліть термін «алгоритм» вживався двояко в поточній науково-технічній і юридичній літературі для позначення процесу автоматизованої обробки інформації в ЕОМ і його формалізованого опису. Погоджуючись з цією традицією, ми будемо в цій статті розуміти під алгоритмом спосіб обробки даних як такий (формалізований опис такого способу).

Є доцільним підвести підсумки тридцятирічних досліджень радянських науковців, а також освітити теоретичний і практичний стан цього питання. Період з 1965 по 1990 рр. можна поділити на три етапи розвитку ідей правової охорони програмного забезпечення ЕОМ.

На першому етапі розвитку було не тільки доведено можливість і правомірність патентного захисту алгоритмів, але і показано, як ця можливість реалізувалася в реальній практиці видачі охоронних документів у СРСР.

Програмне забезпечення ЕОМ почало розроблятися в СРСР після 1960 р. і протягом 60-х рр. поступово входило у вживання. Природно, що потреба у встановленні якихось форм правової охорони цих своєрідних продуктів творчої діяльності була усвідомлена не відразу. Перші роботи, цього періоду присвячені специфічним правовим проблемам, породженим розвитком програмного забезпечення ЕОМ, з'явилися в СРСР у 1965-1966 рр. [5, 6]. В них обговорювалося питання про те, чи можливо застосовувати норми винахідницького права для охорони нових алгоритмів. Нагадаємо, що «Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції» 1959 р. гарантувало охорону винаходам, що представляють собою рішення технічної задачі, володіє істотною новизною і дає позитивний ефект. Ні саме Положення 1959 р., ні підзаконні акти Держкомвинаходів не містили яких-небудь прямих вказівок з приводу охороноздатності комп'ютерних програм і алгоритмів, але в числі пропозицій, на які не видаються авторські свідоцтва і патенти, Інструкція з експертизи заявок на винаходи ЕЗ-2-61 назвала розрахункові формули, системи математичних побудов і перетворень, графіки, шкали тощо. Пануючою була практика відхилення заявок на способи і пристрої, засновані на алгоритмізованій переробці інформації або синтезовані на основі алгоритмів, включаючи істотно нові. Стверджувалося, що математика, до області якої відносяться й алгоритми, абстрагована від матеріального світу й оперує тільки кількісними категоріями, позбавленими

¹ Колісник А.С. Історичні етапи розвитку ідей правової охорони програмного забезпечення ЕОМ з 1960-1990 р. // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 23. – С. 238-244.

² Збережено первинне оформлення.

будь-якої якісної визначеності, і тому алгоритми можуть різнитися один від одного лише кількісно, але не якісно. Патентоспроможні винаходи повинні характеризуватися новими властивостями, якісними відмінностями і, отже належати тільки до об'єктів матеріального світу. Тільки способи, здатні впливати на матеріальні предмети, а не на інформацію, що ідеальна, можуть бути патентоздатні.

Противники цієї патентно-правової охорони програмного забезпечення ЕОМ посилалися на відсутність фондів матеріалів і методик порівняння нематеріальних об'єктів, якими є алгоритми, програми і коди, неможливість здійснення експертизи новизни й істотних відмінностей. Припускалося, що за певних умов можлива охорона способу обробки інформації в термінах дій по перетворенню сигналів, маючи на увазі, що під інформаційним сигналом мався на увазі якийсь його матеріальний аналог (серія електричних імпульсів, зміни напруг електричного струму і т. ін.), до того ж конкретна фізична форма представлення сигналу і фізичні характеристики його перетворень можуть бути несуттєвими для запропонованого способу і тому не вказуватися у формулі винаходу [3].

Важлива розробка першого етапу є теоретична концепція охороноздатності математичного забезпечення ЕОМ відповідно до норм винахідницького права. Вона склала зміст однієї з глав докторської дисертації І. Е. Маміофи, представленої до захисту в 1969 р. Основні елементи цієї концепції зводилися до наступного:

Технічні задачі можуть вирішуватися як технічними, так і математичними засобами. За законом, патентоздатне будь-яке рішення технічної задачі, що володіє істотною новизною і дає позитивний ефект, не виключаючи і математичних рішень. Тому й алгоритм, трактується як математичне рішення визначеної задачі, патентоздатний, якщо вирішене завдання є технічним і задовольняє критерії новизни і позитивного ефекту. Алгоритми, будучи способами обробки даних (переробки інформації), представляють різновид винаходів категорії «спосіб» подібно до інших різновидів способу (хімічні способи, медичні способи і т. ін.). У них дві взаємозалежні специфічні особливості операції способу мають характер математичних і логічних перетворень інформації, а інформація – об'єкт впливу – при реалізації способу представленого сигналами, конкретна фізична форма являється несуттєвою для реалізації способу і для його ідеї, тобто може широко варіювати. Жодна з цих особливостей не створює принципових перешкод для їхнього патентування. Труднощі, пов'язані із застосуванням норм винахідницького права до алгоритмів, зустрічаються і при роботі з іншими

категоріями способів, що не перешкоджає визначенню їх патентоспроможними. Зокрема, для порівняння алгоритмів, з метою визначення новизни, зручно порівнювати їхні блок-схеми, що широко практикуються при експертизі новизни електричних і електронних схем. Факт використання алгоритму при роботі ЕОМ може бути встановлений шляхом аналізу програмної документації подібно тому, як аналізується технічна документація (наприклад, технологічних інструкцій) чи записів в історії хвороби, засвідчується і перевіряється факт використання винаходу в роботі складного агрегату (наприклад, установки, що реалізує спосіб хімічної технології) чи способу, застосованого при лікуванні хворого. Комп'ютерні програми, що реалізують захищений алгоритм, подібні технологічним інструкціям, що реалізують той чи інший традиційний винахід категорії «спосіб». Вони – юридичні факти, що відносяться до використаного винаходу-алгоритму, і тому немає потреби в їхній окремій охороні нормами винахідницького права. Але комп'ютерні програми можуть захищатися як раціоналізаторські пропозиції, коли програма містить нові прикладні рішення, засновані на відомому алгоритмі, чи творчо розробляє (конкретизує, удосконалює) чужий винайдений алгоритм [7].

На другому етапі розвитку ідей правової охорони програмного забезпечення була запропонована А. Б. Гельбом і В. І. Жуковим оригінальна правова система, покликана врегулювати весь комплекс суспільних відносин із приводу створення і використання не тільки алгоритмів і програм, але й інших об'єктів, охоплюваних широким поняттям «програмного забезпечення» (включаючи технічну і програмну документацію і т. ін.). Вона заклала ґрунтовну теоретичну базу для розробки комплексної системи правового регулювання різноманітних відносин із приводу програмного забезпечення ЕОМ, що спирається на загальні поняття і фундаментальні принципи цивільного права [4].

У серпні 1973 р. було затверджено нове Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції. У ньому була використана ідея В. А. Дозорцева: охороноздатний винахід був визначений як технічне рішення задачі. Проект Положення, що розсилався на відгук фахівцям, містив також перелік виключених з правової охорони пропозицій, що дослівно збігався з п. 2. 06 Інструкції ЕЗ-2-67. У критичних зауваженнях, що надійшли, містилася пропозиція не включати в текст нового Положення вилучення у відношенні методів і систем математичних обчислень, побудов і перетворень, а також способів програмування, розрахунків і розрахункових формул, торгу що вилучення цих об'єктів стало б безумовною перешкодою

з числа патентоздатних об'єктів. Запропоновано було захищати програми ЕОМ авторським правом, як літературні твори, як це передбачено Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів. Причому авторським правом не захищаються ідеї та принципи, які є основою будь-якого елемента ЕОМ, включаючи елементи в основі інтерфейса. Слід підкреслити, що захист програми авторським правом відбувається у випадку її оригінальності (у тому сенсі, що вона є результатом інтелектуальної творчості самого автора), а використання інтерфейса, розробленого, наприклад, з урахуванням ергономічних вимог – згідно із законодавством про дизайн.

Під час постійного удосконалення комп'ютерних технологій роль програмного забезпечення суттєво зростає. Це обумовлено великими можливостями універсального програмного забезпечення, яке дозволяє вирішувати складні завдання автоматизації діяльності підприємств, а також будь-які завдання виробництва тощо. За умов ринкових відносин і конкуренції, це є суттєвим важелем в одержанні прибутку. З іншого боку, можливість широкого використання без дозволу законного правовласника або автора призводить до піратства. Таким чином, виникає потреба саме

тепер створити якомога надійнішу правову охорону програмних продуктів.

Підводячи підсумки історичного розвитку ідей правової охорони програмного забезпечення можна стверджувати, що для створення ефективної системи захисту комп'ютерних програм в Україні потрібно:

1. Провести цивільно-правові дослідження щодо необхідності розроблення Закону України «Про охорону прав на комп'ютерні програми» та можливості надання структурі програми статусу окремого об'єкта правової охорони з подальшим його захистом.

2. Розробити додаткові правила з експертизи винаходів, пов'язаних з комп'ютерними програмами та алгоритмами.

3. Провести аналіз можливості захисту комп'ютерних програм нормами авторського права лише у вигляді вихідного коду.

4. Зменшити термін захисту майнових прав авторів комп'ютерних програм до 20 років за аналогією із терміном правової охорони, що надається патентами.

5. Словосполучення «комп'ютерні програми» в законодавстві України замінити на «комп'ютерні програми як такі».

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. (Із змінами, внесеними згідно із Законами: № 75/95-ВР від 28.02.95. ВВР. – 1995. – № 13. – Ст. 85; № 998-XIV від 16.07.99. ВВР. – 1999. – № 41. Ст. 373; № 2627-III від 11.07.2001. ВВР. – 2001. – № 43. – Ст. 214.).
2. Разъяснения Госкомизобретений «О признаний изобретениями объектов вычислительной техники, характеризующихся математическим обеспечением ЭВМ» от 13 ноября 1975 г. № 4 // Вопросы изобретательства. – 1976. – № 5. – С. 58-59.
3. Анисов Г. Н., Ходырев Д. С. О правовой охране алгоритмов и программы для ЭВМ // Теория и практика научно-технической экспертизы предлагаемых изобретений / Труды ВНИИГТГО. – Вып. 5. – М.: ЦНИИПИ, 1973. – С. 19-27.
4. Гельб А. Б. Основные принципы советской правовой охраны программного обеспечения // Патентные проблемы вычислительной техники и кибернетики. – Л.: АН СССР, ЛНИИВЦ, 1985. – С. 45-56.
5. Мамяофа И. З. Патентоспособность изобретений. – Рига: ЛатИнТИ, 1965. – 160 с.
6. Мамяофа И. З. О влиянии технического прогресса на понятие юридически значимого изобретения // Советское государство и право. – 1966. – №1. – С. 125-128.
7. Мамяофа И. З. О возможности охраны алгоритмов по нормам изобретательского права // Теория и практика патентной работы. – Л.: ЛДНТП, 1972. – С. 3-5.
8. Мамяофа И. З. Развитие и совершенствование советского изобретательского права // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1974. – №1. – С. 96-100.
9. Смирнов М. Ю. Перспективы развития законодательства об интеллектуальном творчестве в условиях ускорения научно-технического прогресса // Советское государство и право. – 1986. – № 11. – С. 138-139.

Стаття опублікована у збірнику наукових праць «Актуальні проблеми держави і права». – 2004. – Вип. 23. – С. 238-244.